

Je svět (hodnotově) dvojitý nebo jeden?

Autor: Radim Palouš

Abstract

Is the World (with Respect to Values) Dual or Single? – During the last 20 years of the past century the author attempted to comprehend some of the philosophically relevant views of the modern exact science. During the modern times emerged almost impassable barrier between nature-science and a natural human world. Every epoch and each century is critical – ours, the 21st especially. Thanks to the modern times era, even the crisis has reached a universal size. What actions are undertaking those responsible for education and upbringing? Are they aware of the critical situation of our current world and of its changes and spiritual moves? What are their plans for protecting and saving endangered mankind?

Keywords: World, Values, Science, Nature, Philosophy, Crisis, Education

Klíčová slova: svět, hodnoty, věda, příroda, filosofie, krize, výchova

V posledních dvaceti letech 20. století jsem se snažil pochopit některé filosoficky relevantní názory současné exaktní vědy. Vyrostla totiž v průběhu novověku především mezi přírodovědou a lidským přirozeným světem přehrada jakoby nepřekonatelná. Jsi-li vědec, tedy buď objektivní, tj. nemíchej do svých výzkumů a do svého vědění osobní stanoviska, lidské subjektivní hodnocení, chovej se otažitě, žádné antropomorfismy, zachovávej distanci a nech v experimentech „hovořit“ skutečnost samu! V umění, v oblasti lidských pocitů a vlastně života vůbec se může užít cosi jiného, jakási „nevědeckost“, a to – přinejmenším – i v ohledech dosti podstatných, jako je láska, víra, naděje, smysl bytí, osudy jednotlivce a společenství a světa vůbec... Ovšem takové divné záležitosti a takové vědění se nesmějí plést do exaktní vědecké práce jako takové!

Všechno se ve mně bouřilo: cožpak nežijeme „spolu“? Hned se však přihlásil a vynořoval přínos „přísné“ vědy pro člověka: dobrodiní medicíny, materiální životní podmínky vůbec a mnoho dalšího. Je skutečně ona „přísná“ věda tak přísná, že nic, ale zhora nic vědecky nevypovídá o té skutečnosti, která se týká onoho druhého břehu lidského vědění? Začal jsem tuto otázku sledovat a poznamenával jsem si pozoruhodné nálezy.

Pospolitost

Cosí podstatného se proměnilo, a to v nezanedbatelné míře také díky exaktní práci objektivní přírodovědy. Dvacáté století přestalo – alespoň v hlavách předních vědců-myslitelů – rozumět skutečnosti jako „objektivní realitě“ v duchu pouhé *res extensa*, postrádající „nitro“. Čím hlouběji směřovalo fyzikální bádání a čím více se ponořovalo do nitra hmoty, tím více nalézalo cosi jakoby „nehmotného“: nepodařilo se na konci nalézt jakési pevné, „nahmatatelné“ cihly, z nichž se větší, viditelné kusy skládají. Submolekulární a subatomární skutečnost se otvírala jako cosi spíše potenciálního, co teprve na vyšších měřítkových

úrovních se aktualizuje do pevných věcí, předmětů. Potencialita silového pole je podložím konkrét. Fyzikální výzkum dospěl až k jakémusi „éteričnu“, které není hmotně zač chytit, neboť je pouhopouhým jevením bez substrátu.

Avšak toto jevení je – byť bez hmotné výplně – přece jen ukazováním jistých útvarů. Bez tvaru není jev jevem, každý jev se musí projevit tím, že se ukáže jako nějaký útvar, a tedy nějaké stvoření. Končí chimérická představa čehosi amorfně podkladového, nestrukturovaného, bezesmyslného, co jsme si navykli nazývat hmotou. Svět je jednotou, je nerozlučným spojením, je utvářením tvarů-tvorů. Viditelná látka je tu vždy jen ve zjevovaném tvaru a toto nerozdělitelné spojení tvarovosti a ukazování je právě znamením spojujícího principu, jímž je „dobré“ směřování bytí díky obrácenosti ke společenství.

Nejenže Vesmír, Země a Život tvoří jeden nedělitelný, souvztažný a společně se vyvíjející systém, ale tento „systém“ je tajemným, pro člověka nevyčerpatelným ostrovem pokladů, zemí zaslíbenou a „v dědictví nám danou“. Žít v ní a s ní znamená ji poznávat vždy znovu a nově. Nabízí se k průnikům a výpravám, zjišťujícím bohatost a pluralitu možných pohledů a zjištění – a i tato zjištění přísluší do života tohoto ostrova tak, že ho proměňují. Tak rozhodnutí nalézat pravdu na té a nikoli na oné cestě je účastí na tvorbě světa, ne pouhé obrázení objektivní reality.

Radují se delfíni?

Věda se nevyvíjí jakožto hromadění poznatků pouhou adicí, nýbrž především tak, že proměňuje svá paradigmatata, mění své úrovně a prochází zásadními obraty a krizemi. Kvantová teorie nestojí v příkrém rozporu s takovým pojetím světa, který vychází z jakési univerzální spirituality.

A zde se můžeme vrátit k pravdě jakožto k tvůrčí účasti. Vidíme delfíny skákat. Pravíme: Mají asi radost – mimo jiné! Jak to víme? Analogicky! To jest: poznáváme to ze své radosti. To kupodivu platí nejen pro živou přírodu! Tak atomy se zjevují – ovšem nám, lidem obeznámeným s fyzikou konce 2. tisíciletí křesťanské éry. Takže zjevení atomu plyne z možností lidského jednání. „Mathematik ist Wahrnehmung von Gestalt durch intellektuelle Erzeugung von Gestalten.“ (Weizsäcker 1993: 66)

Vnímat tvar, podobu, díky intelektuální tvorbě, založené na existenční analogii, neznamená libovolné vymyšlení. Jde o tvůrčí **účast**, nikoli o svévoli. Tato účast je univerzálním soubytím, nejen doménou matematiky. Účastnit se znamená živě být. Život není předmětem určité specializace, např. novověce pojaté „biologie“. Život v nejširším slova smyslu je v první řadě podstatným určením veškerenstva.

Mít formu

Epifanie božského původu byla tím, co charakterizovalo náuru reality. Heideggerem uzavírán novověký eón: bytí je všude stejného rodu, je epifanické.

Tudíž nikoli „objektivní realita“ ve stylu jakéhosi hmotného základu elementárně těstovité povahy, z níž se potom ukrajují kousky jakožto bytosti, jejichž tvář a niternost jsou jen antropomorfním zdajem. Věda, ta zevrubná, hluboká, tento předsudek objektů jakožto

v prostoru rozprostraněných mrtvol beze smyslu už opustila, ale hloupá inercie školské veřejnosti pracuje v duchu této opuštěné představy dál, i když už ne pod tlakem někdejší oficiální totalitní propagandy jediného povoleného „vědeckého“ světonázoru.

To neznamena, že lidské vědění opouští svět konkrét ve prospěch nějakých „spirituálních chimér“, právě naopak, ke konkrétům se přimyká a rozumí jim z hloubi jakožto kon-krétům, tomu, co srůstá, co je „živé“, co je tvořivé a tvoří tvary. Být znamená přece vstup do světa existování, tedy vystavovat tvář ve společenství všech bytostí bytostně vymezených a omezených, stvořených a naplňujících svou kon-krétní podobu mezi zrozením a smrtí. Základem veškerého pohybu každé bytosti, základem světa je stvořenost do tvarů – a ne amorfní hmota. Být znamená být konkrétně, být nějak srostitě, mít formu, dostat se do své, té pravé formy, nedeformované – a tato formace se jmenuje in-formace. Informace je však ne bezsmyslný znak, nýbrž to co nese význam, sdělení, cosi plné smyslu. Na počátku bytí byl a je LOGOS, byla a je informace (forma – tvar).

Čin a tajemství

I rozpomínání, ANAMNĚSIS, je tvořivým činem: cosi někdejšího se zrodilo právě teď: svět se proměnil. Pravdivý náhled – právě tak jako rozpomenutí – je stvořením nového do uvolněného prostoru, je svobodným činem, ne však libovolným a svévolným. Usilování o pravdivé poznání je tudíž činem odpovědnosti. **Činem**, tzn. svobodnou tvorbou, vykročením. Důvěrou v setkání se skutečností, vírou, že skutečnost mně jde a já jí vstříc, vírou v sourodost světa, když sourodě cosi činím. Ovšem vůbec neznamena nepokoru spoluherců ve společném dramatu s názvem „osud světa“. V řeckých tragediích se THEOROS (= divák jakožto spoluúčastník na dramatickém ději) nakonec účastnil pochvalného díkůvzdání bohům za to, jak to vlastně „s námi“ se všemi na divadle dopadlo.

Člověk je v tom smyslu „*imago Dei*“: podobně jako Bůh se člověk účastní stvoření – osudu a osudů. Není mimo svět, je vždy uvnitř horizontu. Spolutvorba nemůže v tomto duchu být nenaslouchajícím, citově nevázaným zmocňováním. Jako lidé jsme spolu s dalšími bytostmi. Vždyť se ukázalo i bez specificky filosofické reflexe a bez specificky religiózního vztahu, jak nepřijatelná a nerealizovatelná je superiorní, namyšlená a nepokorná pozice distancovaného suveréna, jestliže ji zaujme člověk. Žijíce uvnitř, jsme bytostně ponoření do přesažného veškerenstva prostoru a času a naše „pokroky“ jsou kráčením v bohatších a bohatších souvislostech: kosmické tajemství se prohlubuje.

Bytost a okolí

Říkává se: *homo faber*. Pracuje jakožto tvůrce. Avšak aktivní účast na tvorbě okolí a na celém prostředí nemá jen „*homo faber et sapiens*“, ale i organismy vůbec. Organismy nejsou mechanistickými chemismy, nýbrž kooperují – dokonce na základě svých zkušeností – se sousedstvím svých životních projevů, takže nejen „přijímají“, ale i „ovlivňují“ a vedeny svými cíli přetvářejí. Organismy nelze principiálně zredukovat na stroje – automaty, nýbrž kromě kauzálních vztahů jsou činny tak, že vysvětlování pouhým „fungováním“ není dostačující: tak vstupují do oblasti rozhodování a volby tím, že uskuteční a složí určité chemické struktury „za účelem“... Tak lze vysvětlit např. bílkovinnou alosterii, totiž tu vlastnost molekuly enzymů, která skýtá možnost strukturálních proměn a tím změn aktivity enzymu jakožto klíčů k odemčení substrátů. Tato povaha organismů je činí analogickými

tomu, jak my, lidé, kooperujeme ve světě. Je tu ovšem veliká různost kooperativních aktivit. Přijmout pluralitu takových aktivit – i to je přece způsob srozumění jakožto smysluplného vztahu k témuž různými cestami – např. různými finálními aktivitami.

To, co potom každé individuum ujednocuje jakožto určitý unitární tvar, je snažení svoje tvarové (stvořené) zadání sledovat, udržovat, naplnit: žít svůj smysl. Je-li dle Aristotela příkladem duše či nitra oka zrak, potom výrazem existence niternosti organismů je sledování vlastního poslání, vlastního smyslu. Však si organismy svou vlastní individualitu také chrání. V roce 1978 byla Nobelova cena udělena objevitelům genového inženýrství, respektive jejich výzkumům restrikáz (restrikčních endonukleáz), které zaručují bakterii, aby se do její „vlastní“ genetické informace nevloudilo něco, co její svébytnost a identitu promění – např. informace cizí, třeba virová. A tak můžeme v biologicky orientovaném sdělení číst, že restrikční a modifikační aparát je systémem, kterým bakterie po genetické stránce vymezuje sebe samu vůči okolí, tedy podstatnou a určující částí své „molekulární osobnosti“. Není pozoruhodná tato analogičnost, „synkritičnost“¹ pohledu na tvory jednoho, harmonicky založeného světa, v němž nás i to chladné vědecké bádání přivádí do společného domova?

Holos

Musel to být strukturalismus ve 20. století, který důrazně upozornil na mechanickou nesložitelnost struktur z rozebraných částí, na to, že struktura je cosi víc než jen hromada zlomků. Jako slovo získává svůj význam teprve v kontextu řeči (díky „kontextuálnímu filtru“), tak i oddělené věci – všechna jsoucna, resp. každé jednotlivě – jsou vymezována ze svého „sémantického pole“ možností do dané určitosti existencí v celku svého pobývání, tedy celku světa, v němž bytují. Jde ontologicky o vynořování z oceánu možností do určité takovosti. Původní rozložení náhodné veličiny se změní v nějaké konkrétní situaci, jsou-li známy pravděpodobnostní podmínky pro tuto situaci. Jakékoliv zaměření na oddělené objekty je pouhou aproximací, ať už by takovým objektem byl atom, minerál nebo hvězda. Pravá skutečnost je podle něj celkem principiálně neoddělených částí. Do tohoto celku výslovně patří „subjekty“ i „objekty“ pospolu. Prostor je potom hledisko, z něhož se části skutečnosti jeví, považujeme-li je za oddělené.

Priorita tvaru

Mechanické chápání světa jako takové přiřazuje k sobě dohromady („do hromady“) entity existující vlastně „vně sebe“, totiž bytující v nezávislých oblastech prostoru a času a interagující mezi sebou jakýmsi působením, silami, které nepřinášejí v zásadě žádné změny v jejich podstatných bytostných (esenciálních) přirozenostech. Sami exaktní vědci usilují potom překonat redukcionistický mechanicismus a překonat rozštěpení světa.

Fyzikální kvantová teorie už nemůže akcentovat předsudek objektivity, už nemůže přijímat předpoklad vesmírné skutečnosti tak, jak je bez pozorovatele, který se ze světa stáhne do své ulity: existuje jediný svět, v němž je pozorovatel přítomen, jehož je součástí. I materie sama přestává být duchaprázdným shlukem částic. Dávno známým paradoxem je dilema, zda elektron je spíše částicí (a existují pozorování experimentální, která toto konstatování umožňují) nebo vlnou (i zde nejsme bez exaktních zkušeností). Pravděpodobnostní

---

¹ Viz Palouš, R. *Komenského Boží svět*. SPN, Praha 1992, s. 37–49.

---

a statistický přístup kvantové fyziky nakonec předvádí **tvary** střední hustoty „elektronů“ – jaképak potom jednotlivé částice či jejich dráhy! Vždyť elektrony „bez určitého místa“ nejsou zachytitelnou entitou, kterou lze rozpoznat **vedle** jiných entit.

Tvarové společenství „elektronů“ je prostě prius, takže i výraz „společenství“, který nutně předpokládá jednotlivé účastníky, je neodpovídajícím označením. Jde tedy – opakuji – o prioritu tvaru nad jakýmsi výplňovým těstem. Je tu tvar rozhýbaně se vytvářející, tedy stvoření jakožto stálé tvoření, tvorba tváře, vzhledu. Tvar – tvář umožňuje vhléd do „živé“ skutečnosti, plně skutků podobných tomu, co známe při reflexi sebe sama jakožto životní sebevytváření. Bylo již upozorněno na to, že stejně je tomu i „s tvary v počítačích, které rovněž nemají části, z ničeho se neskládají: jsou projevem rovnic, jimiž jsou generovány – výrazem matematického prostoru, jehož vnitřní metriku představuje informace“. (Neubauer 1991: 375)

Toto finální tíhnutí, tento základ skutečnosti ve skutcích tvoření náležitého tvaru, aby bytost plnila svou úlohu a naplnila dobře svůj smysl, lze přece analogizovat s niterností tak, jak ji chápeme ve spirituální sféře: niternost je tvorbou vlastní tváře nebo – obráceně – tvář, jíž se skutečně účastníme bytí, je vytvářena nikoli rejem anonymních částic, nýbrž vypovídá o tom nejvlastnějším, co tvoří individualitu každého účastníka, totiž o jeho nitru. Tato analogie „lidského“ s mimolidským není primitivním antropomorfismem, nýbrž je výsledkem přírodovědného zkoumání. I bílkoviny prokazují „příbuznost“ (afinitu), která má původ „uvnitř“ a nikoli jen v působení vnějšího charakteru jakéhosi anonymního sblížení, srážky, ovlivnění a odrazení typu kulečnickových koulí.

Maličkosti

Osobnosti jsou jedinečnými individualitami. Takovéto individuality, takovéto osobnosti, či volněji řečeno tvorové „o sobě“, jsou velice pečlivě vyvažovány ve své typice a určité takovosti. Velmi mnohé „maličkosti“ jsou nezbytné a podstatné. V lidském osudu stačí „maličkost“ – a celý náš životní rozvrh se změní – nemyslím jen na intelektuální konverzi, nýbrž často i malou událost uvnitř či venku. I to má svou analogii nejen v organismech, ale i v nebiologických oblastech. Hovoříme třeba zcela striktně chemicky: ačkoli např. hmotnost molekuly proteinového polymeru může dosahovat řádově miliony, stačí malá změna v řádu jednotek či desítek – např. připojením iontu Ca^{2+} , aby ona obří molekula podstatně změnila svůj tvar i svou funkci.

To, že drobný skutek způsobí obrat v měřítku řádově mnohonásobně větším, připomíná cosi analogického v osudu lidském i – vesmírném, když uvážíme, že dnešní astrofyzika zcela obdobně dospívá ke zjištění, že v těch největších nám dostupných makrorozměrech jsou pro osudy galaxií velmi relevantní „malé“ události též o mnoho řádů níže – a astrofyzikové k tomu, aby alespoň zčásti zmapovali tyto vztahy, potřebují největší superpočítače, které by byly s to pojmout informace jak z nejvyšších, tak z nejnižších úrovní.

Dorozumívání

I buňce lze rozumět „niterně“. Na základě vzdělání ve školách v 1. polovině minulého století jsem naivně chápal buňku jako cosi relativně podstatně méně samostatného než individua makroorganického světa – upíral jsem buňkám niternost či „subjektivitu“, smím-li

v této biologické souvislosti tohoto termínu využít. Dnes se buňka považuje za základní stavební jednotku, která je schopna samostatné existence.

V jakém smyslu? Je bohatě vybavenou soustavou, která existuje jako individuum. Má čidla, totiž desítky, možná stovky receptorů různé povahy, a pomocí nich komunikuje s okolím – signály „ze světa“ vnímá svými čidly na povrchu i uvnitř. Tato komunikace se děje pozoruhodnými cestami, pomocí stálých signálních molekul (informace na dálku, pošta), ohmatávání sousedů (informací na blízko); existují receptory, jimiž může čít elektrické signály, teplotu, gravitaci, délku dne, světlo. Informace potom hodnotí a určuje, jak se vzhledem k tomu zachová – např. sdělí okolí cosi o svém stavu, vyšle signální molekuly, prostě spolupracuje, a to dokonce třeba i v celém svém „univerzu“, kterým může být např. „nadindividuum“ – živočišné tělo: tak vytváří sítě typu nervové soustavy nebo vyplňuje prostor mezi sobě rovnými individuy mezibuněčnou hmotou, např. zplodí pro toto prostředí složky jako jsou „sít'otvorné“ enzymy.

Však mezi buňkou a zmíněným nadindividuem s názvem „živočišné tělo“ jsou mezistupně – tak např. ony sítě také nefungují mechanicky, nýbrž i ony jsou též v jistém smyslu individuálním útvarem, vyhodnocujícím např. informace, a tedy takto nezastupně se niterně účastnícím společenství organismu. Takže buňky mají dorozumivací řeč – často velmi specifickou, jemně artikulovanou.

Dnes jsou známy desítky interleukinů patřící k výrazivu oné neslyšné řeči bílkovin informujících např. o poškození buňky. Tak interleukin „IL 1“ informuje o zánětu. Spoluúčastníci biologické komunity cosi zakoušejí, svou zkušenost si pamatují a vydávají počet informováním svého univerza – třeba přenosem genových komplexů. Hovoří se potom o jakémsi „volném trhu“ genetické informace.

Bytostná starost

Hledající základ určité tvarovosti živých organismů, které přece dokážou interpretovat svoji „ideu“ svou „species“ v podobě určitých druhů, pak zajisté se dnes setkáme s fenoménem, zvaným **genom**.

Jak vymezuje genom věda biologie? Genom je úplný soubor genetických informací, kterým určitý organismus disponuje. Jak vypadá taková „encyklopedie“ organismu, obsahující potřebné informace? Jsou to molekuly DNA (výjimečně RNA, u některých virů). Jak vypadá písmo těchto informačních zpráv? Je to určitý specifický sled nukleotidů. Tento sled je třeba pečlivě uchovávat a kontrolovat. A tak o genu je třeba konstatovat, že charakterizovat ho jako pouhý „mrtvý“ soubor určitého pořádku nukleotidů, mrtvá písmena, a tak mimoděk prosazovat mechanistickou představu jakéhosi pasivního substrátu v duchu materialistických představ o hmotě, není adekvátní skutečnosti – vždyť biologie ví o „starosti“ genu zachovávat svou úlohu tím, že onen velevýznamný pořádek „písmen“, vytvářejících pro organismus tak tvarově důležitou informaci, pečlivě udržuje.

Homeostáze

Individuální niternost lze spatřovat v takové soustavě, jako je celá naše planeta Země. Byla vyslovena hypotéza, že naše planeta je ujednocená bytost, tedy opět nikoli složenina

typu hromada komponent. Tato bytost byla nazvána Gaia. Naši Zemi lze rozumět jako individuum, nedělitelné bytosti, integrující ve svém „těle“ biosféru, atmosféru, hydrosféru i litosféru. Integrata společenství všeho pozemského je vyjádřena především **homeostází**, což je stav dynamické funkční rovnováhy, kterou příslušné individuum tvoří v průběhu svého existování: lidské tělo např. vytváří velice úzce limitovaný tepelný režim – kolem 37° C, a to skrze bohatou spolupráci všeho toho, co k tělu přísluší.

Tak i Gaia disponuje atmosférou, oceány a živými organismy aj., a spoluúčastní se na své svébytnosti. Jako lidské tělo, tak i tělo Gai udržuje teplotní podmínky v relativně úzké toleranci (ve srovnání s mimozemskými teplotními extrémy), i když leckteré vnější podmínky se podstatně změnily, např. oběžná planetární dráha, sklon zemské osy, svítivost slunce. Homeostáze Země se týká mnohého dalšího: možná že i horotvorných pochodů, kontinentálních pohybů, klimatu a mikro- a makroorganismů. Celkové životní osudy – v geologii se říká spíše **procesy** (vývoj) – má bytost Gaia, a nikoli jen složky této bytosti.

Jedinečnost

Člověk dobře ví, že je bytostí s neopakovatelným osudem, a to každý s jediným zrozením, jediným životem a jedinou smrtí. To však přece platí o každém jsoucnu. Specialista na sluneční astronomii, zdůrazňuje, že ani dvě planety nejsou identické, natož planetární soustavy. Což je faktem i pro hvězdy a galaxie. Každý člen tohoto vesmírného dramatu má svou jedinečnou roli a tím plní svou úlohu, své poslání, svůj smysl. Takže všichni – hvězdy i my – nemůžeme z vozu osudu vystoupit. Je tu kategorický požadavek: plnit svůj smysl věrně, aby drama dopadlo dobře, nekazit představení: performovat, ne deformovat.

Sebetvoření

Člověk je součástí jednoho jediného celku – veškerenstva a toto veškerenstvo je bytostně sou-rodé, totiž s-tvořené, tj. s tvarem. To zřejmě není vázáno jen na moudrost křesťanské provenience. Zmíněná analogičnost skutečnosti – ať v pohledu biologickém, fyzikálním, chemickém, matematickém či jiném – je domovem i ve východních filosofích. Symbol kosmické tkaniny „tantras“ znamená prý to, co někteří ve fyzice označují jakožto „bootstrap“ = šňěrování, tedy propojení, a to dynamické žití ve svázanosti, generující útvary díky skutkující skutečnosti, takže se někdejší inertní objekty novověké vědy stávají čímsi solidnějším jen v rámci tohoto živého utváření a sebetváření a vykazujeme je konstatováním v rámci pravděpodobnostních úvah a výpočtů. Má tedy mimolidská skutečnost cosi bytostně společného s člověkem, neboť ani on nefunguje v ryze kauzálním slova smyslu, nýbrž žije sebetvářením, v možnostech a **pravděpodobných** krocích, totiž pouze v jakési **podobnosti pravdě**.

Svět jako škola

Zatímco předsudek objektivní reality jakožto objektů naplněných těstovitou hmotou a postrádajících na rozdíl od subjektů nitro vede k unitární sjednocenosti bez individuálního rozlišení a k příkaznické ideologii materiálního ladění či hloupého, brutálního faktu (*factum brutum*), je pochopení skutečnosti světa jakožto informativních skutků, vytvářejících a stále dotvořujících tvary-tvory, ze samé podstaty a *ex definitione* pluralitní. Umožňuje potom nejrůznější přístupy, komplementární i paradoxní.

Věda sama přestává usilovat o jednotný vědecký pohled na svět: ví, že dokonce i iluzi „pohledu na svět“ je třeba v jistém smyslu odhodit, neboť i když svět nahlížíme, jsme jeho účastníky. Dnešní věda ví, že jednota v scientistickém slova smyslu je haraburdím minulosti. Ví, že čím širší, výš a hloub míří její zraky, tím bohatší a roztodivnější je její postup. Velké dobrodružství novověké vědy nás přivádí až k tomuto nezredukovatelnému bohatství přirozeného veškerenstva. Čím víc se stáváme poučenými, tím více se i stáváme žáky ve škole světa. Komenský pojmenoval svět jako školu. Patočka praví, že podle Komenského je veškerenstvo uspořádáno tak, že jednotlivé jeho „údy“ poukazují mimo sebe. Jde o univerzální paralelismus.² Toto poukazování představuje již samotné „být na světě“ jakožto „svitu“, zjevit se a jevit se. Svět-svit není pouhá etymologická hříčka, to je ontologicky spatřené (patřit!) hledisko (hledět!).³

Díky úsilí moderní vědy se můžeme do této světové školy poučeně vracet. Frekventanti této školy – a právě ti exaktní – se nechali věrně vést touto školou. Skutečnost jim odhalovala četná tajemství: celky odhalovaly svou skladbu, bádání postupovalo descendenčním, sestupným směrem od struktur k molekulám, aby se ascencí přes supramolekuly znovu přihlásily jakožto struktury, a to až do supermakrorozměrů vesmíru. Tajemství rozšířilo svůj sortiment bytostně morfologické sounáležitosti, tajemství světa jakožto svitu v temnotách, *lux in tenebris*. Učení ve škole „svět“ je možné jen s velmi pokornou pečlivostí.

Po dlouhou dobu snad polovina dvacátého století shromažďovali vědci světoznámého britského Oceánografického ústavu v Surrey údaje o teplotách ve všech pozemských mořích. A potom svá zjištění poskytli ke zpracování nejmodernějším počítačům. Škola mokré přírody nás poučila, že vody všech moří tvoří proud valící se z Tichého oceánu jižním rovníkovým tokem do oceánu Indického, dále pak pokračují kolem afrického mysu Dobré naděje k severnímu pobřeží Brazílie, aby se jakožto teplý Golský proud dostaly ke Grónsku, ochladily se a podél Jižní Ameriky se vrátily na jih až k Antarktidě a pak pokračovaly znovu na sever podél chilského pobřeží jižní Ameriky ke svým východiskům v Tichém oceánu. Gaia předvedla i zde, ve své mokré podobě, sebe jako cosi nedělitelného, individuálního, jako jedinečnou jednotu.

Adjektivum „globální“ odkazuje k onomu u Komenského tak častému „pan“, k té celkovosti světové problematiky. Dnes je skutečně jak lidské společenství, tak společenství všech bytostí na Zemi tak propojeno, tak spojeno do celku, jako nikdy dříve. Díky reálnému propojení, díky nebývalé prokomunikovanosti se lidé, i ti životem málo zkušené, totiž děti, dozvídají o všem možném mnohonásobně víc než dříve.

Dnes již vychovatelé z velké části ztratili tento náskok informovanosti déle žijících. Tento postřeh platí ve všech směrech, avšak všichni si snadno uvědomíme nesmírný rozdíl mezi situací dejme tomu před sto lety a nyní v tomto poučovatském a vychovatském ohledu. Televize a tisk a ostatní prostředky hromadného sdělování vybaví své často přeoddané posluchače všech věků horou poznatků – jakkoli často neuspořádaných. Čím má potom učitel či vychovatel vůbec zaujmout, když skoro všechno zajímavé už exploatovaly sdělovačí

² Srv. Patočka, J. Filosofické základy Komenského pedagogiky. In *Komeniologické studie I*, Sebrané spisy sv. 9. OIKOYMENH, Praha 1997, s. 213.

³ Viz např. K. Schaller „die Lichtmetapher“ v jeho studii „*Jan Patočkas Philosophie der offenen Seele*“. Institut für die Wissenschaft vom Menschen, Wien 2001.

prostředky? Škola života předhání školu-instituci! Škola instituce stojí před dosti znuřeným televizním divákem a posluchačem, obeznámeným s nedávno ještě neuvěřitelnou horou poznatků.

Nejvyšší čas?

Tajemství naturální jednoty je nabídkou k dalším letům učednickým, při nichž zjišťujeme nové pravdy, které mohou opravovat ty pravdy někdejší, mohou se však též postavit vedle nich jako různé možnosti. Tato dějinnost pravdy nás odkazuje znovu a znovu do oné školy, vyžadující nikoli chladný odstup, přinejmenším ne jen ten, ale hlubokou věrnost, opravdovost. Skutečně, živá pravda vyžaduje opravdovost, otevřenost novým sdělením, přijetí mnohohlasé výpovědi jako toho, co uděluje bytostnou hodnotu i tajemné polyfonii, harmonii v pluralitě individuí.

Pojem hodnota nepochybně souvisí s adjektivem „hodný“, pro něž existuje etymologická příbuznost s dolnolužickým godny, slovinským goden, chorvatským godan etc., a to vše odkazuje prý k řeckému AGATHOS = dobrý (což platí i pro německé „gut“, pro anglické „good“ či pro irské „dago“). Hodnota se ovšem anglicky řekne value, což odkazuje k latinskému pojmu valor, významově spojenému na prvním místě s pekuniárními zájmy. Agatologická souvislost naší mateřštiny s hodnotou jakožto dobrotou vyvazuje naše porozumění hodnotám z vazby na ekonomickou sféru, pokud ekonomii chápeme jako oblast národohospodářskou či za záležitost soukromého hospodaření. Pojmeme-li eko-nomii za zákon (NOMOS) domova (OIKOS), potom lze konstatovat, že svět je **hoden zhodnocení** jakožto otázka a úkol bytí v dobrém.

Co zde činí ti, kdo jsou odpovědní za vychovávání a vzdělávání? Jsou si vědomi kritické situace současného světa a jeho proměn a spirituálních pohybů? Jak chtějí chránit a zachránit ohrožené lidstvo?

Dnes víme a silně cítíme, že se připozdívá. Nejsme sice proféti chiliasmu, avšak každá doba, každé století je kritické – naše, jednadvacáté, obzvláště: díky éře novověku i krize nabyla univerzálnějších rozměrů. Řádně se připozdilo!

SEZNAM LITERATURY

Palouš, R. *Komenského Boží svět*. SPN, Praha 1992.

Patočka, J. Filosofické základy Komenského pedagogiky. In *Komeniologické studie I*, Sebrané spisy sv. 9. OIKOYMENH, Praha 1997.

Neubauer, Z. O původu tvarů. *Vesmír* 70/1991, s. 375.

Schaller, K. *Jan Patočkas Philosophie der offenen Seele*. Institut für die Wissenschaft vom Menschen, Wien 2001.

von Weizsäcker, C. F. *Der Mensch in seiner Geschichte*. Ungekürzte Ausg., Dt. Taschenbuch-Verl., München, 1993.

(Prof. PhDr. Radim Palouš, dr. h. c., filosof, emeritní rektor Univerzity Karlovy.)